

**COGNITIVE NARRATOLOGY AS AN INSTRUMENT
OF A TEXT OF FICTION COGNITION
КОГНІТИВНА НАРАТОЛОГІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІЗНАННЯ
ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ**

Василь БЯЛИК

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

v.bialyk@chnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0001-7428-7145>

The present article is based on the author's review of the monograph by Oksana Melnychuk "The Constants of Experience of Non-Verbal in English Fiction Discourse" which was published in the "Volynski Oberchy" Publishing House in Rivne in 2023. The major emphasis is made on the elucidation of the crucial issues and the role of cognitive and narratological approach in revealing the experience constants of non-verbal in a fiction discourse. The structure, cognition and interpretation are considered to be the most important factors that underlie the foundation of the research. Any linguistic process may be interpreted in terms of structuralism, having structure as its basic notion, the latter meets the requirements of integrity, transformation, and self-regulation. Structuralism as a productive method in humanities studies has proved to be a general linguistic methodology and fosters the development of this philosophical concept as related to the models of consciousness, psyche, language structures, thinking, the components of human actions. On the other hand, cognition, and cognitive and narratological approach in particular, focuses on sense study of a text of fiction aimed at explication of the constants of experience of non-verbal. The text is an organization of human knowledge and experience, with the consciousness of the narrator (implicit author) being a mediator. Finally, interpretation includes theoretical background of understanding and reception of a prose fiction text while the analysis of the factual material is the realization of the constants of experience of non-verbal in a discourse. Employing hermeneutic problems of interpretation involves cognitive perspective of literary text theories as for the analysis of its perception.

Key words: cognitive and narratological approach, cognition, structure, interpretation, constant, discourse, non-verbal.

Допис презентує рецензію автора на монографію Оксани Мельничук "Константи досвіду невербального в англomовному художньому дискурсі": [монографія]. Рівне: Волин. обереги, 2023. 312 с. Основна увага приділяється висвітленню ключових питань та ролі когнітивно-нарatологічного підходу у виявленні констант досвіду невербального в художньому дискурсі. Структура, когніція та інтерпретація тлумачаться як основоположні чинники, що закладають основу проведеного дослідження. Будь-який лінгвістичний процес чи явище можливо пояснити насамперед з погляду структуралістської методології. Одним з основних понять структуралізму є поняття структури, яка задовольняє умови цілісності, трансформації та саморегулювання. Структуралізм як продуктивний метод у гуманітарних науках є загальною мовознавчою методологією та сприяє розвиткові цієї філософської концепції у зв'язку з вивченням моделей свідомості, психіки, структур мови, мислення, компонентів людських дій. З іншого боку, когніція, когнітивно-нарatологічний підхід зокрема, зосереджується на вивченні смислу тексту та спрямований на експлікацію констант досвіду невербального. Текст є організацією людського знання та досвіду за посередництвом свідомості наратора (імпліцитного автора). Нарешті, інтерпретація є теоретичним підґрунтям розуміння та сприйняття прозового художнього тексту, а аналіз фактичного матеріалу є реалізацією констант досвіду невербального у дискурсі. Звернення до герменевтичних проблем інтерпретації залучає когнітивну перспективу теорій літературного тексту щодо аналізу його сприйняття. Розгортання фреймової моделі забезпечує пізнання художнього прозового тексту як надскладного, варіативного смислу, увиразненого на наративних рівнях у взаємодії наратора ↔ персонажів. У смисловому просторі художнього тексту розуміння та інтерпретація пов'язані з реалізацією констант досвіду невербального на семантичному, граматичному, тематичному та наративному рівнях. Приклади реалізації констант досвіду невербального у дискурсі аналізованих текстів демонструють, що читач актуалізує константи досвіду невербального як семантичні, граматичні та змістові позначення невербальної комунікації/поведінки у структурі оповідного сюжету.

Ключові слова: когнітивно-нараторологічний підхід, структура, когніція, інтерпретація, невербальне, константа, дискурс.

Вступ. Розвиток лінгвістичної галузі з урахуванням досягнень когнітивної науки, зокрема, когнітивної нараторології, дозволяє по-новому розглядати лінгвістичні явища з урахуванням їх смислотворчого потенціалу у системі англійського художнього дискурсу. Так, Оксана Мельничук у монографічній розвідці «Константи досвіду невербального» долучає когнітивно-нараторологічну методологію, яка об'єднує когнітивне та нараторивне як єдину схему пізнання смислу художнього тексту, скеровану на аналіз його оповідного світу й пов'язану з виявленням констант досвіду невербального в англійському художньому дискурсі як свідчення багатовимірності нараториву.

Авторка зауважує, що нараторологічний підхід розпрацьовує описи нараториву як особливого типу тексту, як вербального, слухового чи зорового уявлення, художньої форми комунікації, залучаючи герменевтичні основи теоретизації когнітивних параметрів з метою подальшої сприйнятності нараторивів. Перспектива когнітивної лінгвістики охоплює низку теорій та підходів, які мають спільну тезу про те, що мова є інтегральною частиною пізнання, яка відтворює взаємодію культурних, психологічних і комунікативних чинників, які можуть бути зрозумілими у контексті об'єктивації, вербалізації, актуалізації та профілізації констант досвіду невербального та їх ментального/психічного моделювання у системі тексту. Когнітивно-нараторивна методологія об'єднує «когнітивне» та «нараторивне» як єдину схему пізнання художнього прозового тексту.

Актуальність представленої праці, на наш погляд, зумовлена тим, що попри виразно інтегрально-міждисциплінарний характер теорій невербальної комунікації/поведінки, досі немає синтетичних досліджень, які б зосереджували увагу на текстовому системному аналізі констант досвіду невербального як ментальній/психічній сутності, втіленій категорії об'єктивного світу, яка актуалізована у дискурсі художнього прозового тексту мовними знаками – словами-лексемами як мовленнєво-мислиннєва діяльність персонажа, що охоплює кінетичні та паралінгвістичні явища.

Методи дослідження. Оскільки об'єктом дослідження є монографія вченої, то основним методом дослідження базових положень та постулатів, викладених в ній, є метод критичного аналізу. Предметом аналізу є структура наукового видання, логічність його побудови та викладу основних ідей. Рецензія на монографію має лише окреслити місце рецензованої наукової праці в науці про мову та вказати на її теоретичну і практичну цінність як для науковців, так і усіх, хто цікавиться філологічними проблемами. З огляду на це, автор не вбачав необхідності використовувати бібліографічний апарат таким чином, як це робиться при написанні конвенціональної наукової статті, а дотримується канонів, притаманних для наукової рецензії.

Результати та обговорення. Поняття *невербального* у термінах невербальної поведінки/комунікації є детально розпрацьованим у таких суміжних галузях як психологія (характеристики використання жестів, постав, виразу обличчя, відстані, голосу), семіотика (вивчення невербальної поведінки як різних знаків), теорія комунікації (прагматичний ефект елементів невербальної комунікації), теорія штучного інтелекту (моделювання інтелектуальних систем розпізнавання обличчя, рухів, голосу людини). Уведення поняття *невербального* у простір художнього тексту як досвіду, вираженого мовними знаками, потребує, на думку автора, залучення терміну «константи досвіду *невербального*» як втіленої ментальної/психічної сутності у дискурсі наратора ↔ персонажів.

У праці наголошено, що константи досвіду *невербального*, функціонуючи у дискурсі сучасних британських художніх текстів, є перехрестям теоретичних ідей, пов'язаних зі структуралізмом, когнітивізмом, герменевтикою та філософією (емпіризмом). Саме така поліфонійність теоретико-методологічної бази зумовлює необхідність звернення до теоретичної моделі структурування знання – когнітивної схеми, що стає засобом пізнання нараториву, об'єднуючи системи пов'язаних знань, необхідних читачеві для з'ясування складних

сплетінь неоднозначних смислів, які уможливають розуміння та інтерпретацію констант досвіду невербального як частини смислу тексту. Представлена у другому розділі рівнева схема чітко окреслює чотири сфери знання: *структурну, когнітивну, інтерпретаційну та емпіричну*. Структура розкриває значення наративних рівнів у художньому тексті, когніція пов'язана із залученням фреймової моделі. Інтерпретація обґрунтовує сутність дискурсу наратора ↔ персонажів. Сутність та значення представлених сфер знання є розпрацьованими в однойменних розділах.

У *першому розділі «Структура»* авторка зауважує, що структуралізм як продуктивний метод у гуманітарних науках є загальною мовознавчою методологією та сприяє розвиткові цієї філософської концепції у зв'язку з вивченням моделей свідомості, психіки, структур мови, мислення, компонентів людських дій. Будь-який лінгвістичний процес чи явище можливо пояснити насамперед з погляду структуралістської методології. Одним з основних понять структуралізму є поняття структури, яка задовольняє умови цілісності, трансформації та саморегулювання. Розуміння структури французькими літературознавцями полягало у розгляді складових елементів як функцій, акцентуванні на проблемі синхронії. Так, Р. Барт, К. Бремон, А.-Ж. Греймас, Ж. Женетт, Ц. Тодоров намагалися з'ясувати внутрішню структуру смислотворення і сюжетної побудови оповіді та створити систематизовану, формалізовану, загальну типологію наративних категорій. У цьому розділі виправданим є звернення до філологічної основи розвідки – саме «Поетика» Аристотеля є теоретичним підґрунтям аналізу властивостей типів літературних текстів. Античні терміни поетики, переосмислені та розпрацьовані у наратології, охоплюють: мімезис (показ), дієгезис (розповідь), мітос (сюжет), дію (праксіс), персонажа (етос). Вивчаючи структуру художнього твору, Аристотель зауважує не тільки кількісні (величина, симетрія), але і якісні параметри: будову або композицію художнього твору. Відтак естетичний твір повинен володіти органічною структурою – мати початок, середину і кінець. Аристотель наголошує на зв'язку художнього процесу з активною пізнавальною діяльністю людини (читача).

Другий розділ «Когніція» Оксана Мельничук присвячує когнітивно-нараторологічній методології вивчення смислу художнього прозового тексту з метою експлікації констант досвіду *невербального*; вона визнає передусім те, що текст є організацією людського знання та досвіду за посередництвом свідомості наратора (імпліцитного автора) та скерований на читача. Константи досвіду невербального реалізуються (об'єктивуються, вербалізуються, актуалізуються, профілізуються) у дискурсі художнього прозового тексту як ментальна/психічна схема, що містить сукупність структурних, когнітивних та інтерпретаційних компонентів, об'єднаних філософським розумінням емпіризму. Авторка тлумачить художній прозовий текст як об'єкт сприйняття і розуміння, що передбачає інтерпретацію, а отже вилучення та тлумачення визначеної інформації. Архітектоніка та мовні засоби тексту забезпечують формування когнітивної схеми, яка скеровує розуміння художнього прозового тексту читачем. Текст як форма комунікації містить семантичні одиниці та сигнали, які є необхідними та достатніми для побудови на його основі «правильної» і осмисленої ментальної/психічної моделі реалізації смислу. Важливим є, як вважає Оксана Мельничук, процес вилучення (отримання) знань з художнього прозового тексту, що вимагає особливих засобів опрацювання мовного матеріалу. До цього процесу, когнітивного/пізнавального за своєю суттю, який розпочинається зі сприйняття друкованих слів, є долученими знання мови, розуміння світу у зв'язку з когнітивними структурами. Усвідомлення смислу не відбувається суто на раціональному рівні, бо пізнання пов'язане з емоціями, оцінками та семантичною актуалізацією значень констант досвіду невербального у дискурсі художнього прозового тексту.

Наведений у розділі аналіз наукових теорій спонукає до висновку, що текст є взірцем складної когнітивної та мовної форми – його створення та розуміння охоплює залучення ментальних моделей: пізнавального засобу конструювання реальності світу та смислу художнього тексту. Такими ментальними моделями є схеми, які у різних дослідницьких парадигмах, зокрема у психології та теорії штучного інтелекту, набувають різних

термінологічних означень: фрейми, сценарії, скрипти, пропозиційні моделі, однак виконують спільне завдання, що полягає у організації, впорядкуванні, конструюванні знання про світ та його схемному представленні. При цьому схеми, або ментальні моделі, є внутрішніми моделями світу індивіда, когнітивними репрезентаціями зовнішньої реальності; це когнітивні конструкти організації та інтерпретації інформації, які є об'єктами вивчення у філософії, педагогіці, когнітивній науці, когнітивній психології, моделюванні штучного інтелекту. У когнітивній наратології схеми як інструменти організації знання використовуються як ефективні інструменти для моделювання розуміння смислу художнього прозового тексту та реалізації знання про невербальну комунікацію/поведінку.

«Інтерпретація» є третім розділом монографії, який містить і теоретичні основи сприйняття й розуміння художнього прозового тексту, і аналіз фактичного матеріалу – реалізацію констант досвіду *невербального* у дискурсі. Оксана Мельничук, аналізуючи відповідні наукові розвідки, вважає, що інтерпретація художнього прозового тексту побудована на відкритості текстів, залучає поняття герменевтичного кола, має опертя на філософію задля розкриття смислу тексту як змісту людського буття (Г. Гадамер, М. Хайдеггер, Ю. Хабермас, П. Рікер). Інтерпретація виникає як розуміння письмового тексту загалом і стає, за В. Дільтеєм, досвідом, вираженням, осягненням смислу, що втілений у дискурсі тексту. Авторка стверджує, що герменевтика є інтерпретацією знаків, символів і текстів, які пов'язують людину з її оточенням. Текст, за П. Рікером, є лінгвістично опосередкованим досвідом – будь-який зміст індивідуального та соціального досвіду є завжди семіотично-опосередкованим для свідомості. Звернення до герменевтичних проблем інтерпретації спонукає Оксану Мельничук залучати когнітивну перспективу теорій літературного тексту щодо аналізу його сприйняття. Когнітивна герменевтична розвідка охоплює вивчення символічних систем – текстів, які містять вербалізацію досвіду – уявлення про невербальну комунікацію/поведінку, актуалізоване як константи досвіду *невербального* у системі наративних рівнів та дискурсі персонажа.

У розділі пояснено, що відкритість тексту для інтерпретації, з покликанням на рецептивну естетику, передбачає визнання ролі читача, який є одночасно носієм і творцем соціокультурного виміру уявлення про художній прозовий текст та його сприйняття. Художній прозовий текст є відкритою багаторівневою структурою, орієнтованою на реципієнта-читача (В. Ізер, Г. Яусс). Композиційне завершення тексту є формальним завершенням внутрішньої дії тексту, яку виконує читач. Спроможність читача бути учасником текстового світу і мислити його значеннями є переконливим аргументом існування вічного полілогу як процесу онтологічної гри. Відтак перетин світу тексту та світу читача уможливує «наративну тотожність» (за П. Рікером). Отже, є виправданим твердження авторки про те, що константи досвіду *невербального* втілюють досвід, знання автора-наратора та читача про невербальну комунікацію, жестову, голосову, рухову семіотичну взаємодію, на тлі якої невербальні знаки комунікації (загальнотекстової та персонажної) є вербалізованими у письмовому дискурсі, англомовній прозі з метою відтворення реальних об'єктів та процесів у проекції художнього світу. Ментальні/психічні стани персонажів, які є «потокотом емотивних сигналів» за Д. Германом, еквівалентні семантичній, граматичній організації тексту та його наративній структурі.

Оксана Мельничук доводить, що розгортання фреймової моделі забезпечує пізнання художнього прозового тексту як надскладного, варіативного смислу, уявленого на наративних рівнях у взаємодії наратора ↔ персонажів; вона пропонує ефективну схему розуміння та інтерпретації констант досвіду *невербального* у смисловій тканині художнього прозового тексту – фреймову систему, запропоновану М. Мінським, яка охоплює поверхневі та глибинні рівні тексту. Відтак у смисловому просторі художнього тексту розуміння та інтерпретація пов'язані з реалізацією констант досвіду *невербального* на семантичному, граматичному, тематичному та наративному рівнях. Приклади реалізації констант досвіду *невербального* у дискурсі аналізованих текстів демонструють, що читач актуалізує константи досвіду *невербального* як семантичні, граматичні та змістові позначення невербальної комунікації/поведінки у структурі оповідного сюжету. З одного боку, художній прозовий текст

є автономним об'єктом естетичної дійсності, що не залежить ні від свого автора, ні від читача; з іншого боку, художній текст – це те, що зафіксоване у свідомості читача, який сприймає визначений текст. Отже різні рівні сприйняття взаємодіють у схемі (ментальній/психічній моделі), яка скерована на структурування, розуміння, пізнання та інтерпретацію смислу художнього прозового тексту.

Висновки. Вивчення констант досвіду невербального як мовної та мовленнєвої реалізації системи фреймів у художньому дискурсі є намаганням об'єднати, опрацювати та систематизувати досвід невербальної комунікації/поведінки, отриманий у фактичному людському спілкуванні. Сучасне текстотворення у сфері художньої літератури скероване на новаторство та експериментаторство, що стосується взаємодії автора та читача через порушення традиції та прагненням викликати незвичну читацьку реакцію, зважаючи на константи досвіду невербального. Фреймова модель є інтерпретаційною, охоплюючи свідомість читача як наратора та/або імпліцитного читача, який виявляє смисли тексту, залучаючи суб'єктивний досвід переживання емоцій.

Монографічна розвідка Оксани Мельничук є спробою панорамного висвітлення та інтерпретації констант досвіду невербального, змодельованих як система поверхневих (семантичних, синтаксичних) та глибинних (тематичних, наративних) фреймів у дискурсі художнього прозового тексту – складного рівневого об'єкта, наповненого амбівалентними та латентними смислами, що передбачає його відкритість для суб'єкта пізнання, або читача як співучасника когнітивного та комунікативного процесу.

Монографія виконана з опертям на широку теоретичну основу лінгвістики тексту, наратології та суміжних галузей. Праця містить іменний та предметний покажчики, науковий глосарій. На наш погляд, представлена розвідка є рушійною мотивацією для подальших змістовних когнітивно-нاراتологічних студій в Україні.